

Távol az Araráttól. Örmény kultúra a Kárpát-medencében. A Budapesti Történeti Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár közös kiállítása, 2013. április 5. – 2013. szeptember 15. A kiállítást rendezte és a katalógust szerkesztette: Kovács Bálint és Pál Emese.

Budapest, BTM – OSZK, 2013. 184 old.

A Kárpát-medencei armenológia súlyát mutatja, hogy az utóbbi évek rendszeres szakmai konferenciái után egyre gyakrabban rendeznek Budapesten örmény tematikájú kiállítást. Ami a szakmai műhelykonferenciák alkalmával érlelődött, annak aprópénzre váltásával találkozhattak azok, akik a Budapesti Történeti Múzeumban megtekintették a *Távol az Araráttól* című kiállítást. A bemutatni kívánt kötet ennek a kiállításnak „katalógusként” jelent meg, azonban attól több. A tárlat megnyitásakor 2013. április 5–6-án a kiállítást szervező intézmények a Lipcsei Egyetem GWZO intézetével közösen rendezték meg a *Kulturális transzfer lehetőségei – Örmények Közép- és Kelet-Európában* konferenciát. A kötet első felében található tíz tanulmány tehát, a megnyitó konferencia és kiállítás főbb témáit járják körül, amelyet a kiállítás szigorúan vett „katalógusa” követ. Üdvözlendő, hogy két tanulmány elkészítését egy-egy tudományos alap támogatja.

A kötet első tanulmányát PÁL JUDIT: *Az erdélyi örmények a betelepüléstől a beilleszkedésig* címmel írta (9–16. p.). A tanulmány célkitűzése az örmények erdélyi betelepülésének ismertetése a 17. század második felétől a 19. század közepéig. A tanulmány súlypontja az erdélyi örmények lélekszámának meghatározása adja. Pál Judit más szerzők véleményétől eltérően nem 3000 családra teszi a betelepült örmény családok számát, hanem 300 család alatt becsüli (11. p.). Az erdélyi örmények jelentőségét a szerző Michael Lebrecht gondolatával foglalta össze: „A görögök és az örmények olyanok az erdélyi államszervezetben, mint az érverés az emberi testben. Bővérúséget éppen úgy jelzik, mint a lázat. Arckifejezésükről egész pontosan le lehet olvasni, hogy az állam egészséges-e vagy pedig sorvadás emészti.” (15. p.)

A kötet második tanulmányát NAGY KORNÉL készítette *Az erdélyi örmények vallási uniója – Oxendio Virziresco unitus püspök portréja* címmel (17–27. p.). A szerző Oxendio püspök életútjának ismerője, amit a tanulmány gazdag apparátus-jegyzéke is bizonyít. Fontos hangsúlyozni Nagy Kornél megállapítását, miszerint „az erdélyi örmények egyháztörténetét a tudomány művelői mindig is marginális témának tekintették. Ehhez nagyban hozzájárult az is, hogy az erdélyi örmények felekezeti viszonyaira vonatkozó tetemes számú forrásanyag túlnyomó többségét nem hazai, hanem külföldi levéltárak iratanyagaiban őrzik.” (17. p.) Bizonyosan hasonló megállapítást más résztémákkal és korszakokkal kapcsolatosan is tehetünk. Biztató, hogy napjainkban a kutatók előtt megnyíltak a határok és tudományos gyűjtemények, így differenciáltabb képet kaphatnak a vizsgált témájukat illetően.

A harmadik tanulmányban *„Isteni láng és pokoltűz között” – Örmény írásművészet és könyvkultúra* (29–34. p.) címmel foglalta össze ARMENUHI DROST-ABGARJAN az örmény betűírás történetét. A szerző véleménye szerint az 5. századra kialakult örmény írásbeliség jelentőségén keresztül ért-

hető meg jobban az örmény tradíció. A tanulmányhoz kapcsolódó erdélyi örmény kéziratos emlékekkel illusztrált cikk hangsúlyosabbá teszi az örmények Kárpát-medencei jelenlétét és annak vizsgálati lehetőségeit.

A negyedik tanulmányban MELINÉ PEHLIVANIAN „*Velencében kezdődött*” – *A korai örmény könyvnyomtatás rövid történetét* (35–43. p.) ismertette a 16–18. századokban. A tanulmány alapját a vizsgált időszakból ismert 1154 örmény nyomtatvány jelentőségének az ismertetése adja. A szerző véleménye szerint „az örmények talán még azt is a könyvnyomtatásnak köszönhetik, hogy sikerült megmenteniük kulturális és szellemi örökségüket a széthullástól és megsemmisüléstől. A nyomdászatnak köszönhetően válhatott az államtól megfosztott, szórványban élő örmény nép a szó modern értelmében vett nemzeté.” (43. p.)

PERGER PÉTER: *M. Tótfalusi Kis Miklós örmény betűi* (44–51. p.) c. tanulmányában a magyar művelődéstörténet számára is jelentős betűmetsző életművének egy kevésbé kutatott részletét vette részletesen górcső alá. Az összefoglaló feldolgozásban Tótfalusi Kis Miklós örmény betűinek és az amszterdami nyomdászat történetének segítségével érthetjük meg jobban a Kárpát-medencei örménység identitását.

A hatodik tanulmányban KOVÁCS BÁLINT: *Örmény könyvkultúra és örmény irodalmi értékek a Kárpát-medencében* (53–63. p.) címmel az örmények uniójától a 19. század elejéig tekintette át a Kárpát-medencei örmény irodalmi emlékeket (kéziratok, örmény tematikájú iskoladramák, örmény könyvhagyatékok); a kulturális transzfer elméletére alapozva vizsgálta az örmény és magyar kulturális kölcsönhatást. Felhívta a figyelmet egy magyar nyelvű, örmény karakterekkel másolt kézíratra, a „Makula nélkül való tükör”-re, amely teljesen unikális a Kárpát-medence kultúrtörténetében. A szerző alapvetően esettanulmányokon keresztül mutatja be azokat a köteteket, amelyek jelentősen hatottak az erdélyi örményekre.

A kötet hetedik és nyolcadik tanulmánya szorosan egymásra épül. Míg TAMÁSKA MÁTÉ: *Kultúrák szintézise Szamosújvár városképében* (65–71. p.) címmel az örmény települések lakó- és szakrális építészetét veszi vizsgálat alá, addig a nyolcadik tanulmányban PÁL EMESE a szakrális terek belső kialakításának és díszítéseinek bemutatását kísérelte meg. Tamáska Máté az erdélyi örmény települések közül egyedül Szamosújvárra koncentrált. A szerző az épített művészetten keresztül kívánta bemutatni; hogy „Szamosújvár városképe nem csupán erdélyi, de európai viszonylatban is kiemelkedő értéket képvisel. Kitüntetett művészettörténeti jelentőségét mindenekelőtt barokk karakterének köszönheti.” (65. p.) E lokális példán keresztül érzékeltette az örményeket érő külső hatásként jelentkező rekatolizációt, ami mellett szinte az önazonosság és az asszimiláció kérdései épphogy csak megjelennek.

Pál Emese *Az erdélyi örmények szakrális művészeti emlékeit* (73–83. p.) mutatta be. A tanulmány célja az volt, hogy ismertesse, miként változtak meg az örmények vallásgyakorlásának helyszínei, ezáltal templombelső kialakulásai a 17–20. századokban. Markáns eltérésekről nem tájékoztat a szerző. Az erdélyi örmények szenttiszelete illetve azoknak képi megalkotása révén az asszimiláció és önazonoságtudat kettősségébe tekinthetünk be. Az örmény templomok, illetve kultuszi terek berendezése, kialakítása, kialakulása tehát lenyomata egy közösség útkeresésének.

E tanulmányhoz kapcsolódóan egy kitérőt is tennünk kell. A szerző – feltehetően szövege simulékonyabbá, változatosabbá tétele kedvéért – használta az „istentisztelet” kifejezést (például 73., 75. p.), ami tipikusan protestáns szóhasználat. Ezzel szemben a „mise” kifejezés egyetlen egyszer sem fordul elő. Az olvasók számára mindkét fogalom érthető és értelmezhető, azonban a két fogalom között olyan jelentős teológiai különbség van, ami egy tudományos, tudományos-ismeretterjesztő szöveg esetében nem hagyható figyelmen kívül.

A kötet kilencedik írásában IFJ. BERTÉNYI IVÁN: *Örmény származású politikusok a dualizmus kori Magyarországon* (85-103. p.) címmel azt kívánta bizonyítani, hogy az örmények számarányukat jelentősen meghaladóan vették ki a részüket a dualizmus korának parlamenti politikai életéből. A szerző a legbővebb értelemben minden olyan politikust örmény képviselőnek tekintett, akit valamilyen születési, vallási vagy kulturális tradíció révén odasorolhatónak vélt. Ezen módszertani elv további finomítása, fejlesztése esetében a dualista időszak politikájáról tagoltabb, részletgazdagabb képet alkothatnak a történészek. A tanulmány érdeme a külön táblázatokba rendezett függelékben található örmény származású miniszterek és parlamenti politikusok adattára.

A tizedik tanulmányban, KRÁNITZ PÉTER PÁL: *Az új otthon – Örmény menekültek Magyarországon az örmény népiirtás után* című tanulmányában képet kapunk az örmények első világháborút követő életéről. (104-108. p.) Az örmények által korábban lakott települések kivétel nélkül Romániához kerültek a trianoni béke értelmében. Ennek ellenére a két világháború közötti Magyarországon is újjászerveződtek az örmények vallási, művelődési intézményei. Az örmények identitásának megőrzésében jelentős segítséget nyújtott az államapparátus, így 1925-ben az útlevélkényszer alól kaptak mentességet (105. p.). Néhány évvel később, 1932-ben pedig megalkulhatott a Budapesti Örmény Katolikus Egyházközség.

A keményborítású kötet nyomása, fűzött kötése méltóan reprezentálja a kiállítás célját, amit „az örmény könyvnyomtatás 500. évfordulója” kínált. A kötet olvasói mind kül- mind belbecsre vonatkozóan színvonalas kiadványt vehetnek a kezeikbe. Mind a tanulmányok, mind a katalógus részben nagyméretű, jó minőségű képek és ábrák segítségével mutatják be a kárpát-medencei örménység több évszázados életét. Napjaink tipográfiai elvárásainak is megfelel a hasábkötés szedése. Némi bosszúságot jelenthet az olvasóknak mégis, hogy a kötetben található táblázatok és diagramok – feltehetően szinte változatlanul a szerzőktől kapott módon – tördelése és szedése, esetlegesen átformázása elmaradt. Nem kételkedem a táblázatok készítő kutatók felkészültségében, azonban a kötetben található táblázatok, diagramok és térképek esetében minden esetben hiányoznak a források jelölései.

A kötet igazán nagy érdeme mégis abban rejlik, hogy nemcsak a magyar olvasók számára kínálja a „kulturális transzfer” fogalmának a megismerését, hanem az angol nyelvű kötetten keresztül ennek a nemzetközi tudományos életbe történő csatolása is megvalósulhat.

(ism.: Molnár Sándor Károly)